

внутреннюю інтеграцію земель ВКЛ. И все же личные контакты, знакомства, родство были теми факторами, которые влияли на консолидацию политического сообщества, хотя автору Киевского Синописа XVII в. назначение Мартина Гаштольда и дальше оставалось «наказанием Божиим»⁵⁵.

Резюме

Тема статьи – литовские вельможи, по поручению великого князя литовского управлявшие важнейшей землей „Литовской Руси“ – Киевом. В первой части статьи анализируются мотивы, руководствуясь которыми подбирались кандидаты на должность киевского наместника/воеводы. Вторая часть посвящена социальному контексту назначений киевских воевод второй половины XV – начала XVI вв. (происхождение воевод, их родственные связи, контакты внутри Киевской земли и в соседних украинских землях). Для сравнения приводятся данные о других урядниках литовского происхождения на Украине. С середины XV в. произошли изменения в практике резидирования государя – он стал отказываться от обычая самоличного посещения («объезда») государства. В связи с этим он перестал приезжать и в Киев, а это обстоятельство толкнуло воевод на большую самостоятельность и новые инициативы в Киеве. Уже в самом начале своего правления Мартин Гаштольд обосновал в Киеве свою резиденцию – двор воеводы, который вскоре превратился в важный политический центр региона, церемониал которого описан венецианским послом Амброджо Контарини. Важность должности и большое расстояние от вотчинных владений заставляло киевских воевод постоянно резидировать в Киеве. По этой причине киевские воеводы редко упоминаются среди свидетелей великокняжеских документов. Также и в вотчинных владениях в Литве следы их активной деятельности тоже мало заметны. Прослеживая карьеры и жизнь литовских вельмож на украинских землях, бросается в глаза то, что очень редко заключались брачные союзы между литовскими и украинскими родами. Одним из редких исключений был брак луцкого старосты Ивана Юрши с дочерью жомойтского старосты Яна Кезгайловича. Только отчасти возникновению таких родственных связей препятствовал конфессиональный барьер. В принципе XV веку свойственна „региональная эндогамия“ – браки между представителями различных регионов Великого Княжества встречаются крайне редко. Назначение на должность киевского воеводы в первую очередь зависело от доверия правителя. Но доверие государя не было единственным критерием – немало важную роль играли и личные (родственные) связи вельмож. Практически все случаи подбора кандидатов объясняются их происхождением и личными связями. Сочетание двух принципов – право великого князя назначать урядников и неформальное влияние на это оказывающее понятие о круге „годных к должности“ – свойственно и назначению других урядников Великого Княжества Литовского.

УДК 94:271.2-855

I. Самчук

ДУХОВНО-СУСПІЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СТАРООБРЯДНИЦТВА

У статті проаналізовано духовні та суспільні передумови виникнення старообрядництва у Російській імперії. З'ясовано не тільки внутрішні, а також і зовнішні передумови.

Ключові слова: старообрядництво, православ'я, месіанство, боголюбці.

The article analyzes the spiritual and social preconditions of occurrence Old Belief in the Russian Empire. It was found not only internal but also external preconditions.

Keywords: Old Belief, orthodoxy, messianism, boholyubtsi.

Питання передумов виникнення старообрядницького руху у російському православ'ї є досить складним і заплутаним. Відтак, існує низка припущень, які можуть пояснити, причини, які могли зумовити активний опір більшості населення церковним реформам, запропонованим патріархом Никоном.

Насамперед зауважимо, що вже в середині XVII століття склалась ситуація, за якою Московська держава і православна церква зокрема переживали складний період, закінчення якого привело згодом до розколу у православ'ї та появи старообрядницького руху.

Одним з визначальних чинників цього періоду слід назвати європейський культурний вплив на життя російського народу, який розпочався ще у XVI столітті, а в XVII – посилювався та досягнув свого апогею у XVIII столітті. Видатний історик Василь Ключевський визначає його джерелом незадоволення населення своїм життям, положенням, що виходило із ускладнення, в якому опинився Московський уряд нової династії – Романових [6, с. 199 – 200]. У XVII столітті більшість людей старовина сприймалась як пережиток минулого, із якого вже не можливо було винести якісь уроки. У зв'язку із цим з'являються люди, які віддають перевагу закордонному досвіду, зокрема західному [9].

На думку В. Ключевського, саме у XVII столітті відношення росіян до західноєвропейського світу змінилось. Європа досягла значного успіху як в економічній, політичній, соціальній, так і духовній сферах. В той час, коли європейці користувались перевагами встановлення постійних податків, створення торговельних флотів, розвитку фабричної промисловості, організації постійних армій, зміцнення фінансової системи, реформ у релігійній сфері, Росія залишалась осторонь цих здобутків і тому у XVII столітті виявилась більш відсталою від Заходу, ніж була на початку XVI століття [6, с. 201].

Звідси випливає, що подальша політика російських правителів XVII століття була розумно виправдана. Її проявами стали: поява полків іноземного устрою (ще з кінця XVI ст.), будівництво заводів, що займалися виготовленням озброєнь для війська, задуми про організацію флоту у Росії, заснування нової Німецької слободи, розвиток наукової думки. Проте західний вплив зустрів опір з боку частини московського суспільства [1, с. 254]. У людей того часу з'явилися думки про те, чи безпечний цей вплив для справжньої віри і доброзичливості, для вікових устоїв національного побуту. Пробуджений сумнів в морально-релігійній безпеці нової науки і західного впливу, що приносив її, привів до важкого перелому в російському церковному житті – розколу [6, с. 226 – 227].

Посилювалось це тим, що російські православні прихожани століттями звикали до нововведень, які були проведені із християнізацією Київської Русі, яку пережили їхні предки. Від того часу головні догмати віри розвивались, утверджувались в умах людей, ставали основною складовою їхнього розміреного життя. Посилив цей процес знаменитий Стоглавий собор 1551 року, який закріпив вже усталені обряди, пригрозивши при цьому накласти прокляття на всіх, хто посміє їх порушити. А так як вагомий вплив на світогляд людей звичайно мала держава, особливо «цар-батюшка», тому не дивно, що цей період став розквітом російського церковного життя, яке сяяло красою та могутністю як ніколи [7, с. 119].

Також вплив на відчуття неприйняття західних традицій у православ'ї та у повсякденному житті мало те, що народ був дуже прихильним до обрядової сторони релігії. Дану думку озвучив Іоан Стрельбицький, православний священник та духовний письменник. Така прихильність народу, з одного боку, тягарем язичництва, що тяжів над дохристиянською Руссю, з іншого – неготовністю наших предків сприйняти глибокі істини християнської релігії. Тут відчуваються певні наслідки свідомого накладення священнослужителями християнських свят на язичницькі з метою пом'якшення процесу переходу до єдинобожжя. Тому стає зрозуміло, що люди просто боялись змін та віддавали вагому роль зовнішній, а не внутрішній стороні релігії [10, с. 5 – 6].

Для об'єктивного висвітлення передумов і причин появи старообрядництва нам не можна обмежуватись лише одним впливом Заходу та звичкою людей. Потрібно також згадати й про інші причини. До них, зокрема, можна віднести прагнення Москви об'єднати під своєю егідою всі землі Русі. Це доведено тим фактом, що 1654 року Російський уряд прийняв у підданство українські землі під час визвольного руху під проводом Богдана Хмельницького. Об'єднання всієї Південної Русі із Руссю Московською могло зробити Росію безпосереднім сусідом Балканських провінцій, і Росія, у випадку успіху, могла б зі своїх кордонів порівняно легко допомогти населенню Балкан. Всі ці старання були направлені на об'єднання всіх православних християн під скіпетром Російського Царя та престолом Московського Патріарха, перетворюючи Росію в панправославну імперію [5, с. 457 – 461].

⁵⁵ Русина О. Студії з історії Києва та київської землі. – С. 73.

Пов'язаною із попередньо висвітленою передумовою розколу середини XVII століття була ідея месіанства Російської держави. Тут ідеться про теорію «Москва – Третій Рим», і про те, що лише на плечах російського люду тримається весь православний світ [4, с. 10–11]. Для підтвердження цієї теорії, в першу чергу, використовується розповідь давньоруського літописця про подорож апостола Андрія Первозванного на Русь. Він пише, що, зупинившись на пагорбах берегів Дніпра, апостол передбачив велике майбутнє християнству Русі: «На сих горах воссияет благодать Божия, иматъ град великий и церкви многи Бог воздвигнути иматъ» [8]. В подальшому ідея обраності руського народу Богом розвивається. Розповідаючи про нашествя азійських кочівників-половців на руську землю у 1093 році, літописець пояснює всі нещастя руської землі саме тим, що русичі, від яких згодом пішли росіяни, будучи обраними Богом для прийняття православ'я і будучи ним особливо любимими, тим не менше часто грішать і тому Господь їх особливо строго наказує: «Кого бо тако Бог любит, яко-же нывзлюбилестъ? Кого такопочелестъ, яко же ныпрославилестъ и вознеси? Никого же: им же паче яростъ свою воздвиге на ны, яко паче всехпочтениибывша, горе всехвсехсудяхомгрехи» [8].

Ідея, що Росія була поставлена Богом на чолі інших держав і що тому Господь вимагає від російського народу більше, ніж від інших народів, чітко прослідковується у всій інтелектуальній історії як Київської, так і Московської епохи. Це, у свою чергу, посилювало релігійну напругу в Росії, яка у XVII столітті призвела до трагічної релігійної кризи – розколу [4, с. 12].

Слід зазначити також про вплив на духовний стан суспільства Росії торгівлі так званими індульгенціями. В досвіді православної церкви Московської держави, як і у католицькій, також є такі «викупні за гріхи». Це, звісна річ, пробуджувало у населення протест та незадоволення, адже ціна за них була високою, а матеріальне становище мирян не дозволяло їм такої церковної розкоші [2, с. 253].

Варто зауважити, що вплив мала і так звана «антихристова» ідеологія, за якою визнавалося торжество зла на світі. Ця ідеологія зародилась ще під час народних лих 50-их років XVII століття. В 1654 році пройшла страшна епідемія чуми, що знищила в деяких селах все населення. У 1655 – 1656 роках пройшов голод. Селяни намагались вмилостивити Бога будівництвом і облаштуванням церков, шукали чудотворні ікони. Проте, і такі заходи, на думку віруючих людей, не допомогли виправити шкоди, яку люди самі ж створили. Никонівські реформи припали саме на цей нелегкий час. Тому народ Росії сприйняв гнів Бога як незадоволення змінами у церковному житті. Патріарха назвали антихристом, і це також спровокувало відхід людей від нововведень та повернення до старої віри [3, с. 86–87].

Не варто забувати також і про те, що важливу роль у майбутньому розколі мав рух так званих боголюбців – членів Гуртка ревнителів давнього благочестя. «Ревнителі» являли собою гурток духовних і світських осіб, що об'єднався в кінці 1640 – на початку 1650-х років навколо Стефана Воніфатьєва, духівника царя Олексія Михайловича. Серед його яскравих представників можна назвати дядька царя боярина Морозова, царського духівника Стефана Воніфатьєва та близького друга царя Олексія молодого Федора Ртищева. А згодом до них приєднався майбутній патріарх вся Русі Никон. Він повністю прийняв програму боголюбців і став одним із найбільш енергійних діячів церковного відродження, що полягало у введенні єдиногосся, проповідях у церквах і моральному оздоровленні духовенства і пастви. Серед провінційних боголюбців, кількість яких швидко зростала, варто виділити: протопопів Авакума із села Лопатище, Данила із Костроми, Логіна із Мурома, Ярила із Ярославля, а також Герасима – настоятеля Богоявленського монастиря у Костромі, ігумену Марфу із Вязницького монастиря та інших [4, с. 12 – 14].

Ми вважаємо, що рух боголюбців дав величезний поштовх до церковних змін. Вони стали першими, хто виступив за оновлення православного життя у Російській імперії. «Ревнителі» прагнули до виправлення церковної та громадянського життя в Росії шляхом утвердження благочестя на основі суворого дотримання церковних статутів і постанов Стоглавого собору 1551 року. І хоча боголюбці зустріли опір єпископату, та все ж вони змогли досягти однієї із поставлених важливих цілей – офіційного введення єдиногосся у всій Російській державі. Був навіть підготовлений новий Службник, в якому розповідалось про історію «єдиногосся». Та, не дивлячись на остаточне рішення Собору 1649 року, в провінціях «багатогосся» утримувалось ще до кінця XVIII століття. А дехто навіть відкрито виступав проти рішення Собору [4, с. 15]. Таким чином, у свідомості росіян у якості таких переломів усталеного церковного життя виникали протестуючі думки та діяння. Ускладнювало ситуацію те, що наступні реформи Никона проходили у баченні боголюбців як неправильні. Вони бажали реформувати церкву за давньоруським звичаєм, а не новогорещьким, яким керувався цар та, відповідно, Никон.

Таким чином, виникненню старообрядництва передували такі духовно-суспільні передумови як європейській культурний вплив на життя російського народу, його прихильність до обрядової сторони релігії, ідея месіанства, а також рух боголюбців. Всі ці передумови склалися ще у XVII столітті і здійснили вагомий вплив на виникнення старообрядництва.

Джерела та література

1. Боченкова И.Д. Государственная политика в отношении староверов в последней четверти XVIII – начале XIX века (На материалах Ярославского наместничества). Специальность 07.00.02. – Отечественная история. Автореферат на соискания учёной степени кандидата исторических наук / И.Д. Боченкова. – М., 1999 – 26 с.
2. Буганов В.И. Мир истории. Россия в XVII веке / В.И. Бугайов. – М., 1989. – 318 с.
3. Демин А.С. Писатель и общество в России XVI – XVII вв.: (Общественные настроения) / А.С. Демин. – М., 1985. – 352 с.
4. Зеньковский С.А. Русское старообрядчество. 3-е издание / С.А. Зеньковский. – М.: Ди-Дик, 2006. – 304 с.
5. Зеньковский С.А. Патриарх Никон / С.А. Зеньковский / Патриарх Никон. Трагедия русского раскола. – М.: Издательский Сонет Русской Православной Церкви, ДАРЬ, 2006. – 656 с.
6. Ключевский В.О. Извлечения по русской истории / О.В. Ключевский / Патриарх Никон. Трагедия русского раскола. – М.: Издательский Сонет Русской Православной Церкви, ДАРЬ, 2006. – 656 с.
7. Никольский Н. История Русской Церкви / Н. Никольский. – М., 2004. – 607 с.
8. Повесть временных лет: В 3 ч. – [пер. Д.С. Лихачева]. – Ч.1. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://old-russian.chat.ru/01povest.htm>
9. Пушкирев Л.Н. Общественно-политическая мысль России второй половины XVII в. / Л.Н. Пушкирев. – М., 1982. – 288 с.
10. Стрельбицкий И.Х. История Русского раскола, известного под именем старообрядчества. – Одесса, 1889. – 245 с.

УДК 94:327

В. Ціватий

ДИПЛОМАТИЧНІ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУТИ ДИПЛОМАТІЇ ДОБИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ (XVI-XVIII ст.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Аналізується зовнішня політика і дипломатична практика європейських держав від доби раннього Нового часу до сьогодення. Особливу увагу приділено інституціональному розвитку дипломатичних служб, дипломатичного інструментарію, нормам протоколу, етикету і церемоніалу провідних держав Європи і України. Визначено напрями еволюції теорії та практики дипломатії в історичній ретроспективі.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, протокол, етикет, церемоніал, дипломатична практика, Європа, Україна.

The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states of the early time of the Modern period. Particular attention is given to the institutional development of the diplomatic services, the diplomatic tools, the rules of the protocol and etiquette of the main States of the Europe and of Ukraine. There is directed of the evolution of the theory and practice of diplomacy in historical retrospective.

Keywords: foreign policy, diplomacy, institutionalization, protocol, etiquette, ceremonial, diplomatic practice, Europe, Ukraine.

Упродовж своєї багатовікової історії Україна, на всіх етапах існування державності, активно впроваджувала в процесі державотворення елементи дипломатичного протоколу, етикету та церемоніалу в контексті загальноєвропейської дипломатичної практики. Для доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики, дипломатичної практики і дипломатичних служб держав європейського простору.